

PROFESIONĀLĀS PAŠNOTEIKŠANĀS JĒDZIENS KARJERAS ATTĪSTĪBAS KONTEKSTĀ

The Concept of Professional Self-Determination in the Context of Career Development

Evita Korna

Latvijas Lauksaimniecības universitātes Tehniskās fakultātes
Izglītības un mājsaimniecības institūts, Latvija

Irēna Katane

Latvijas Lauksaimniecības universitātes Tehniskās fakultātes
Izglītības un mājsaimniecības institūts, Latvija

Abstract. *The professional self-determination in the modern educational environment is very important. The opportunities for pupils to choose from the aspect of global society and working environment are closely related not only to the awareness of one's own strengths and the understanding about their applying in different professional fields, but also to the challenge presented by this age, to the understanding and acceptance of needs, integrating into the labour market in the future perspective. The aim of the article is to substantiate the concept 'self-determination' within the context of career development. Research methods: theoretical studies, analysis and evaluation of scientific literature and normative documentation. Professional self-determination develops in cycles in different periods of a human life, therefore that during relatively constant 1950-1980ies ensured foreseeable development of a life cycle, during 1990ies and at the beginning of the 21st century becomes a variable, because the changing conditions of global education and working environment determine that professional self-determination is important for an individual is important at different periods of life for gaining insight into own interests, abilities and needs, suitability for professional environment, professional affiliation or identity and future educational and working environment. Nowadays it is topical to facilitate the formation of the system for the career support at educational establishments, which, when evaluating existing resources, their potential and weaknesses, as well as possibilities and challenges of the development of sustainable society, could implement the conception of the local scale career support system, which would provide long-term return and as a result of the implementation of which there would be facilitated the professional self-determination of young people.*

Keywords: *career development, career guidance at school, professional self-determination.*

Ievads

Introduction

Mūsdienu mainīgajā izglītības vidē aktuāls kļuvis profesionālās pašnoteikšanās jautājums, tāpēc ir būtiski aktualizēt un pārskatīt pašnoteikšanās jēdziena būtību un izpratni dažādās karjeras attīstības teorijās. Šajā rakstā uzmanība tiek pievērsta skolēnu pašnoteikšanās aspektiem karjeras atbalsta sistēmā vidējās izglītības iestādēs.

Šobrīd vērojamas globālas pārmaiņas gan sabiedrībā, gan ekonomikā, kas nosaka izmaiņas arī pašnoteikšanās procesos profesionālajā jomā, akcentējot

ikviena cilvēka individuālās vajadzības un lēmumu pieņemšanu dzīves prasmju kontekstā. Personības *Es-koncepcijas* attīstības procesā aktualizējas jauniešu profesionālā pašnoteikšanās, t.sk. sevis izziņa, izpratne, kā arī savu nākotnes nodomu un mērķu saskaņošana ar aktualitātēm darba tirgū, kā arī procesiem gan valsts, gan globālā līmeņa ekonomikas vidē. Svarīga kļūst *es gribu* un *es varu* apzināšanās un to sabalansētība ar *man vajag*, *sabiedrībai vajag*, *darba tirgum vajag* gan šobrīd, gan domājot nākotnes perspektīvā, tas ir, par konkrētās profesijas aktualitāti un prognozējamo pieprasītību pēc ilgāka laika.

Kaut arī šobrīd vērojama daudz lielāka pašnoteikšanās brīvība ikvienas personības karjeras izvēlē, tomēr skolēnu vērtīborientācijas, iekšējo resursu apzināšanās un pašrealizācijas iespējas ir cieši saistītas ar to, kas ir vajadzīgs ne tikai man kā indivīdam, bet arī man kā cilvēkam, kurš dzīvo sabiedrībā šodien un iekļausies darba tirgū un sabiedriskajās norisēs tuvākā un arī tālākā nākotnē. Līdz ar to nepietiek tikai ar to, ka skolā karjeras atbalsta nodarbībās skolēniem rosina izprast savas stiprās puses, apzināties savas vajadzības, intereses, spējas un to attīstīšanas un izmantošanas iespējas dažādās profesionālajās jomās. Skolēniem sava *Es* stiprās puses jāiemācās iekļaut un pielāgot ne tikai esošās, bet arī turpmākās izglītības un darba vides kontekstā. Līdz ar to sākotnējā pašnoteikšanās jēdziena izpratne dažādās karjeras attīstības teorijās 20.gadsimta vidū un beigās jāanalizē un jāizvērtē jau 21.gadsimta aktualitāšu kontekstā, lai vidusskolēnu profesionālās pašnoteikšanās ceļš elastīgāk savītos ar šī laikmeta izaicinājumiem un vajadzībām gan mūsdienās, gan arī tuvākā nākotnē, iemācoties prognozēt savas karjeras attīstības iespējas un arī draudus.

Raksta mērķis ir pamatot jēdzienu *pašnoteikšanās* karjeras attīstības kontekstā.

Pētījuma metodes: zinātniskās literatūras un normatīvo dokumentu teorētiskā studēšana, analīze un izvērtēšana.

Teorētisko pētījumu rezultāti ***Results of Theoretical Research***

Dažādās karjeras attīstības teorijās pašnoteikšanās jēdziens ir zinātniski pamatots dažādu sociālo zinātņu (t.sk. psiholoģijas un pedagogijas) skatījumā. Starpdisciplinārā pieeja un karjeras teoriju attīstība pēdējo gadu desmitu laikā jēdzienu *profesionālā pašnoteikšanās* ir paplašinājusi no profesijas un savas karjeras izvēles līdz sevis pašizziņai, pašregulācijai, profesionālai pašattīstībai un karjeras pašvadībai visa mūža garumā, kur liela nozīme ir mūžizglītībai (Katane, Baltusite, & Katans, 2016; Katane & Katans, 2016; Katane, Kristovska, Vjaterē, & Katans, 2015).

Piemēram, ja sākotnējās karjeras attīstības teorijās tiek izvēlēts hronoloģiskais princips (Super, 1957; Havighurst, 1964), tad vēlākajās teorijās

jau tiek akcentēts cikliskais princips (Savickas, 2000). Tātad sākotnējās karjeras attīstības teorijās pašnoteikšanās jautājumi tiek skatīti cilvēka vecumposmu aspektā, piemēram, vidusskolā jaunieši izvēlas profesiju, pieņem lēmumu, adaptējas profesijā, ko panāk, mācoties izprast sevi un darba vietas prasības (Super, 1957), vai arī apgūst jaunas darba iemaņas, attīstot strādīgumu, nosakot profesionālos mērķus un izvēloties profesiju (Havighurst, 1964). Taču mainīgā globālā pasaule nosaka izmaiņas izglītības un darba vidē, tāpēc profesionālā pašnoteikšanās attīstās cikliski dažādos dzīves periodos. Tas, kas nosacīti nemainīgajos 20. gadsimta 50.-80. gados nodrošina paredzamu dzīves cikla attīstību, 20. gadsimta 90. gados un 21. gadsimta sākumā kļūst par mainīgu lielumu, un profesionālā pašnoteikšanās vienlīdz svarīga ir gan vidusskolēnam, gan pēc kāda laika šim pašam jauniešim kā augstskolas studentam, gan arī vēlākajos pieaugušā vecumposmos, ko nosaka globālajai pasaulei raksturīgie mainīgie sociālekonomiskie un politiskie aspekti.

20. gadsimta beigu un 21. gadsimta sākuma karjeras attīstības teorijās pašnoteikšanās jēdziens tiek definēts, to sasaistot gan ar personības attīstību, gan ar motivācijas veidošanos, gan ar to, ka tiek attīstītas intereses un spējas, gan arī ar pašapziņas līmeņa paaugstināšanos (Климов, 1988; Климов, 2004).

20. gs. otrās puses karjeras teoriju pārstāvji profesionālo pašnoteikšanos saista ar skolas gadiem. Piemēram, I. Kons (Kons, 1967/2000) profesionālo pašnoteikšanos saista ar skolēnu interesēm, spējām un vērtību sistēmu, kas nosaka nākotnes nodomu formēšanos un tālākā izglītības ceļa vai profesionālās jomas un konkrētas profesijas vai nodarbošanās veida izvēli. Ar laiku cilvēka dzīvotspēja un pašnoteikšanās tiek saistīta ar spēju profesionāli pašrealizēties un kļūt konkurētspējīgam mainīgās vides apstākļos (Katane & Kalniņa, 2010; Rifkins, 2004).

Pastāv vēl viens profesionālās pašnoteikšanās aspekts, proti, profesionālās piemērotības izvērtēšana, cilvēka piemērotība profesionālajai videi, cilvēka individuālo spēju, īpašību, darbības veidu atbilstības tai (Holland, 1997; Holland et al., 1980). Profesionālajā izvēlē, kas saistāma ar profesionālo pašnoteikšanos, svarīgi tādi aspekti kā zināšanas par profesiju daudzveidību, savu spēju, īpašību, īpatnību un vajadzību apzināšanās, kā arī zināšanas par profesionālo piederību jeb identitāti (Orska, 2007; Šmitiņa, 2011; Vondracek & Skorikov, 1997).

I. Dementjevs (Деметьев, 2009) pētījis skolēnu pašnoteikšanās jēdziena būtību, aprakstot tā paplašinātu izpratni mūsdienās. Viņš to sasaista ar tādiem vērtīborientācijas aspektiem kā informētība gan par mūsdienu profesiju pasauli un darba tirgu, gan par savu personības īpatnībām un to atbilstību izvēlētajai profesijai, gan arī par izvēlētas profesijas satura aspektiem, kā arī skata iekšējo un ārējo faktoru ietekmi uz šiem aspektiem, ņemot vērā gatavību lēmumu pieņemšanai, to īstenošanai un profesionālās pilnveides plānošanai. Atsaucoties uz S.Кибакина (Кибакин, 2002), N.Улиной (Улина, 2005) un O.Олексас (Олекс, 2007) pētījumiem, zinātnieks īpašu uzmanību veltījis pedagoģiskajam atbalstam,

kas nepieciešams skolēnam šajā pašnoteikšanās, t.sk. profesijas un savas karjeras izvēles, procesā.

M.Ico un M.P.Lambs (Izzo & Lamb, 2002) savā pētījumā ir rakstījuši par problēmām pašnoteikšanās un karjeras lēmumu pieņemšanas procesā. Definējot pašnoteikšanās jēdzienu, viņi ir balstījušies uz vairāku pētnieku atziņām (Martin, Huber, Marshall, Maxson, & Jerman, 1995), kuri pašnoteikšanās struktūrā ietvēruši septiņus komponentus: pašapziņu/pašizziņu (*self-awareness*), paš aizstāvēšanu (*self-advocacy*), pašiedarbību (*self-efficacy*), lēmumu pieņemšanu (*decision-making*), patstāvības demonstrēšanu (*independent performane*), pašizvērtējumu (*self-evaluation*) un pielāgošanos (*adjustment*). Pašnoteikšanās jēdziens mūsdienās ir ļoti daudzšķautnains. Tāpat kā citi iepriekš minētie pētnieki M.Ico un M.P.Lambs kā būtiskāko skolēnu pašnoteikšanās procesā uzsvēruši profesionāla atbalsta nepieciešamību, lai veicinātu personības pašnoteikšanos, t.sk. profesionālo pašnoteikšanos, un tiktu radītas iespējas pašnoteikšanās iepriekš minēto septiņu komponentu attīstībai.

Balstoties uz karjeras attīstības teorijām un raksta autoru pieredzi, var teikt, ka pastāv vairāki profesionālās pašnoteikšanās un veiksmīgas karjeras priekšnoteikumi un likumības, kas savstarpējā līdzsvarā un kopveselumā ietekmē katra cilvēka kā sabiedrības indivīda karjeras attīstību un kas būtu jārespektē skolēnu karjeras atbalsta sistēmas izveidē skolās. No šiem priekšnoteikumiem un likumībām izriet vairāki profesionālās pašnoteikšanās principi:

- 1) skolēniem jāapzinās sava profesionālā virzība: vajadzības, intereses, nākotnes nodomi, vērtības, attieksmes, mērķi, motīvi (*es gribu un man vajag*), tāpēc jāveicina viņu pašizziņa;
- 2) jāuzkrāj vispusīgas zināšanas, jāveido prasmes, jāattīsta spējas, kompetences, jāapzinās un jābalstās uz jau esošo pieredzi (*es varu*);
- 3) jāapzinās sabiedrības vajadzības (*sabiedrībai vajag*), nodarbinātības tendences (*darba tirgum vajag*) un jāspēj tās saskaņot ar *es gribu un man vajag*;
- 4) jāattīsta analītiskā un kritiskā domāšana, lemtspēja, atbildīgums par pieņemtajiem lēmumiem, jāiemācās plānot savu laiku un veicamos darbus, pašorganizēt savu darbību, refleksijas ceļā nonākt pie pašnovērtējuma, kas ir svarīgi karjeras pašvadības aspekti;
- 5) jāiemācās mainīties mijiedarbībā ar mainīgo vidi, t.sk. valsts sociālekonomisko vidi, profesiju vidi, izglītības vidi, kur liela nozīme ir izglītībai un pašizglītībai.

Visi augstāk minētie principi ir vienlīdz svarīgi un var būt skatīti arī kā karjeras attīstības atbalsta sistēmas veiksmīgas darbības rezultāts. Tās ir arī kopveseluma pieejas izpausmes, kas nodrošina līdzsvaru un arī kompleksumu profesionālās pašnoteikšanās procesā un karjeras pašvadībā.

Karjeras atbalsta sistēmai skolā jādarbojas tā, lai tiktu respektētas visas karjeras attīstības likumsakarības, priekšnoteikumi un principi, kompleksi tiktu attīstīti visi iepriekš minētie pašnoteikšanās komponenti.

Profesionālā pašnoteikšanās ir cieši saistīta ar skolēna personības pašattīstību, kas būtu jāveicina, nodrošinot tam atbilstošu (piemērotu) un atbalstošu izglītības, t.sk. karjeras izglītības, vidi. Te svarīga ir skolas un ģimenes savstarpējā sadarbība, kuras rezultātā tiek veicināta sociokulturālo kompetenču attīstība un dzīves prasmju apguve kopumā. Piemēram, zinātniece L.A.Golovei (Головей, 2011) ir izteikusi atziņu, ka *pirmās reālās zināšanas par profesionālo darbību bērni gūst skolā un ģimenē.*

Šobrīd aktuāla problēma ir tā, ka skola un ģimene nepietiekami sadarbojas, lai veicinātu skolēnos profesionālās pašnoteikšanās attīstību. Līdz ar to aktualizējas sākotnēji minētā atziņa par dažādu faktoru ietekmi uz skolēnu profesionālo pašnoteikšanos: iekšējie (personības pašaktualizācija un pašrealizācija, personības virzības faktori (motivācija, intereses, spējas, vajadzības, mērķi, attieksmes, tieksmes, noslieces u.c.) un ārējie vides faktori (ģimene, skola un sabiedrība kopumā, to savstarpējā sadarbība).

Jaunietim svarīgi apzināties savu ceļu, kas viņu padara atšķirīgu no citiem. Ja šis process nenorit veiksmīgi, tad personība paliek atkarīga no savas apkārtnes vai arī iegūst protestētāja pozu pret visu un visiem, kas tiek uztverti kā autoritātes. Šajā posmā par svarīgiem kļūst jautājumi: *kas es esmu?, ko es gribu?, ko es varu?*. Sadarbības kvalitāte ģimenē un skolā nosaka jauniešu profesionālo pašnoteikšanos, kurā noteicošās ir apkārtējās vides īpatnības, kā arī sociālās vides, profesiju vides prasības: *ko vajag?* (Miķelsone, 2008; Голованова, 2013).

Tāpēc jāņem vērā psiholoģijas, pedagoģijas un socioloģijas teorētiskās atziņas par personības attīstību ietekmējošiem faktoriem to kopveselumā:

- 1) iedzimtības faktori,
- 2) vides faktori un
- 3) no personības, t.sk. personības virzības un profesionālās virzības, izrietošie subjektīvie faktori.

Iekšējie faktori (iedzimtības, no personības izrietošie faktori) mijiedarbojoties ar ārējiem jeb vides faktoriem, ietekmē jauniešu profesionālo pašnoteikšanos.

Skolas izglītības videi, skolas gados uzkrātajai mācību, t.sk. izziņas, un sociālajai, pieredzei ir liela ietekme uz visu turpmāko cilvēka dzīvi, jo skolas gados veidojas pasaules uzskats, uzvedības modeļi, vērtību un attieksmju sistēmas, paradumi.

Mūsdienu demokrātiskajā sabiedrībā mācīšanās visa mūža garumā tiek uzskatīta par cilvēka profesionālās un personiskās nākotnes veidošanas pamatu. (Katane, 2007; Katane, 2010; Vilkašte, 2003)

Šobrīd sabiedrībā turpinās pārmaiņu laiks, kas vienmēr ir arī izvēļu un jaunu iespēju laiks. Bet izvēlēties allaž ir grūti, īpaši šajā ekonomiski un politiski tik nestabilajā un mainīgajā pasaulē. Skola un ģimene nevar atrisināt globālas problēmas, taču var palīdzēt izprast esošo situāciju un gatavot šai realitātei, palīdzot apzināties gan iespējas, gan izaicinājumus, gan draudus. Ir jāizzina, kas objektīvi ietekmē šodienas skolēnus un viņu profesionālās pašnoteikšanās procesu. Ir jāparedz iespējas, kā pārvarēt grūtības un kā veicināt pozitīvo. Līdz ar to arī skolai un ģimenei jāmaina savi līdzšinējie darbību akcenti un jāpārskata, kam pievērst uzmanību šajā laikā, kad jābūt gatavam pārmaiņām, ko var atnest ikviena jauna diena. Tāpēc karjeras atbalsta sistēmas saturā ir jāparedz jauni akcenti, sabalansējot iepriekšējās pieredzes vērtības un pieņemot esošās dzīves atziņas, nemitīgi sekojot līdzi aktualitātēm pasaulē, tuvākā un tālākā vidē.

Lai pārmaiņas kļūtu par cilvēka pašattīstības virzītājspēku, nevis par šķērslī, pedagogiskā darbībā būtu jārespektē vairākas atziņas (Fullan, 2006; Šmite, 2004; Zīds, 2003; no Katane & Kalniņa, 2010, 116-117).

- Jādod zināšanas par pārmaiņām, lai novērstu vilšanos, apjukumu un depresiju.
- Jāparāda, jāizprot, jāizjūt, jāpārdzīvo pārmaiņu nepieciešamība. Jārada drošības izjūta, ka viss notiek uz labu.
- Jādod pietiekami daudz laika izprast un pieņemt pārmaiņas. Svarīga ir mērķtiecīga līdzdzīvošana, līdzdomāšana, līdzpārdzīvojums. Jārada tādi apstākļi, kuros pārmaiņu doma tiek pieņemta kā sava.
- Atvērtība dialogam ļauj cilvēkam iesaistīties pārmaiņās visos iespējamajos veidos. Tās var būt debates, diskusijas, pārrunas, savas pozīcijas izteikšana, opozīcijas pieteikums un pierādījums u.tml.

Gūstot izpratni par dažādiem aspektiem, kas ietekmē cilvēka profesionālo pašnoteikšanos un karjeras attīstību, tiek radīts priekšstatu kopums par skolēnu profesionālās pašnoteikšanās veicināšanai nepieciešamo karjeras atbalsta sistēmu skolā.

Tā kā Latvijā tāpat kā visa pasaulē vērojama darba tirgus dinamika un pieprasījums pēc jaunām kompetencēm un iemaņām, tad arī izglītības jomā tiek domāts gan par kompetenču pieejā balstītu mācību satura izstrādi, gan par to, lai nodrošinātu karjeras attīstības atbalsta sistēmas izglītības iestāžu vidē. Valsī ir uzsākta gatavošanās Eiropas Sociālā fonda 2014.-2020.gada darbības programmas *Izaugsme un nodarbinātība* (Operational Programme *Growth and Employment*, 2013) specifiskā atbalsta mērķa realizēšanai: *uzlabot pieeju karjeras atbalstam izglītojamajiem vispārējās un profesionālās izglītības iestādēs*. Tā kā dažādu novadu pašvaldības 2017. gadā gatavojas iesaistīties projekta īstenošanas plānotajās aktivitātēs, tad šobrīd katrā pašvaldībā uzsākts darbs pie karjeras attīstības atbalsta nodrošināšanas modeļu izstrādes un šo modeļu aprobācijas, lai gala rezultātā katrs novads nonāktu pie sava vienota karjeras attīstības atbalsta modeļa, kurš nodrošinātu minētā projekta realizāciju

pašvaldībā. Tas rada iespēju vienlaikus izstrādāt *Karjeras atbalsta sistēmas koncepciju* vietējā mērogā, paredzot tās realizēšanas iespējas arī pēc projekta. Šādi tiktu radīta iespēja nodrošināt mērķtiecīgu un sistēmisku pieeju jauniešu karjeras atbalstam, balstoties gan uz kompetenču pieejā balstīta mācību satura izstrādi, kas ir aktuāli, lai to produktīvi realizētu no 2018. gada, nodrošinot pašvaldības, izglītības iestāžu un to sociālo partneru savstarpējo sadarbību.

Viss iepriekš minētais ir balstīts uz to, lai realizētu *Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijas 2030* (Latvijas ilgtspējīgas attīstības ..., 2010) minēto prioritāro ilgtermiņa uzdevumu, kas paredz nodrošināt visa potenciālā cilvēkresursa līdzdalību darba tirgū, uzlabojot *mūžizglītības sistēmu pakalpojumus un efektivitāti*, kam nepieciešama *paradīgas maiņa izglītībā*. Tiek aktualizēta *kvalitatīva, visa mūža garumā pieejama un uz radošumu orientēta izglītība*, kas ir *21. gadsimta nepieciešamība*, jo *ļauj reaģēt uz globālās konkurences un demogrāfijas izaicinājumiem un ir viens no priekšnoteikumiem ekonomikas modeļa maiņai*, kura centrā būtu uzņēmība un uzņēmējdarbību atbalstoša vide, kura nodrošinātu potenciālā cilvēkresursa iesaistīšanu vietējā darba tirgū. Tāpēc ir aktuāli, izstrādājot vietējā mēroga karjeras atbalsta nodrošināšanas koncepciju, izvērtēt esošos resursus, potenciālu un vājās puses, kā arī attīstības iespējas un izaicinājumus, parādīt karjeras atbalsta sistēmas realizēšanas iespējas un prognozēt tās novadā ilgtermiņā. Lai mūsu sabiedrība ir ilgtspējīga, jāveic nozīmīgi ieguldījumi izglītībā un karjeras attīstības atbalstā, jo šie ieguldījumi *atdevi sniedz tikai ilgākā laika posmā*.

Secinājumi **Conclusions**

- Dažādās karjeras attīstības teorijās pašnoteikšanās jēdziens ir zinātniski pamatots dažādu sociālo zinātņu (t.sk. psiholoģijas un pedagogijas) skatījumā. Starpdisciplinārā pieeja un karjeras teoriju attīstība pēdējo gadu desmitu laikā jēdzienu *profesionālā pašnoteikšanās* ir paplašinājusi no profesijas un savas karjeras izvēles līdz sevis pašizziņai, pašregulācijai, profesionālai pašattīstībai un karjeras pašvadībai visa mūža garumā, kur liela nozīme ir mūžizglītībai.
- Profesionālā pašnoteikšanās attīstās cikliski dažādos cilvēka dzīves periodos, tāpēc tas, kas nosacīti nemainīgajos 20.gs. 50.-80.gados nodrošināja paredzamu dzīves cikla attīstību, 20.gs. 90.gados un 21.gs. sākumā kļūst par mainīgu lielumu, jo mainīgie globālās izglītības un darba vides apstākļi nosaka to, ka profesionālā pašnoteikšanās cilvēkam ir svarīga dažādos dzīves periodos, izprotot savas intereses, spējas un vajadzības, piemērotību profesionālajai videi, profesionālo piederību jeb identitāti un turpmāko izglītības un darba vidi.

- Gan agrākajos, gan mūsdienu karjeras attīstības teorētiskajos pētījumos tiek uzsvērtā profesionālā atbalsta nepieciešamība, lai tiktu radītas iespējas pašnoteikšanās prasmju attīstīšanai visa mūža garumā, kuru ietekmē gan iekšējie jeb personīgie, gan ārējie jeb apkārtējās vides apstākļi.
- Pašnoteikšanās un karjeras lēmumu pieņemšanas procesā definētās pašnoteikšanās struktūras komponenti (pašapziņa/ pašizziņa, paš aizsardzība, pašiedarbība, lēmumu pieņemšana, patstāvība, pašizvērtējums un pielāgošanās) savstarpējā līdzsvarā un kopveselumā ietekmē skolēnu karjeras attīstību un ir veiksmīgas karjeras priekšnoteikumi, tāpēc tie jāņem vērā, veidojot karjeras atbalstu skolās, lai mazinātu problēmas, kas varētu rasties skolēnu pašnoteikšanās un karjeras lēmumu pieņemšanas procesā.
- Pārmaiņas ir saistītas arī ar jaunām izvēlēm un iespējām, kļūstot par cilvēka pašattīstības virzītājspēku, un nes sev līdzi ne tikai pašrealizācijas iespējas, bet arī gan dažādus izaicinājumus, gan draudus, kuri nosaka mainīt līdzšinējo darbību aspektus arī karjeras atbalsta sistēmā skolās, fokusējoties uz zināšanām par pārmaiņām un izpratni par to nepieciešamību, pieņemšanu un iesaistīšanos pārmaiņu procesos.
- Skolēnu karjeras attīstībā un karjeras atbalsta sistēmā izglītības iestādēs ir jāņem vērā profesionālās pašnoteikšanās principi, kas savstarpējā līdzsvarā un kopveselumā palīdz attīstīt kompetences, kas nodrošina mērķtiecīgu un alternatīvu karjeras lēmumu pieņemšanu atbilstoši iespējām mainīgā vidē.
- Latvijā izglītības jomā šobrīd tiek aktualizēts jautājums gan par kompetenču pieejā balstītu mācību satura izstrādi, gan karjeras attīstības atbalsta nodrošināšanas iespējām izglītības iestādēs, kas ir centrēts uz skolēniem un viņu pašnoteikšanās veicināšanu mainīgajos izglītības vides un darba tirgus apstākļos.
- 2016.gadā pašvaldībās sāk veidot karjeras atbalsta modeli, kas jauniešiem varētu uzlabot karjeras atbalsta pieejamību vispārējās un profesionālajās izglītības iestādēs un kas ir viens no Eiropas Sociālā fonda 2014.-2020. gada darbības programmas *Izaugsme un nodarbinātība* mērķiem jeb sasniedzamais rezultāts izglītības vidē. Lai nodrošinātu vietējo darbaspēku izglītības un darba vidē, ir aktuāli, izvērtējot esošos resursus, to potenciālu un vājās puses, kā arī ilgtspējīgas sabiedrības attīstības iespējas un izaicinājumus, realizēt vietējā mēroga karjeras atbalsta sistēmas koncepciju, kas sniegtu atdevi ilgtermiņā un kuras īstenošanas rezultātā būtu sekmēta jauniešu profesionālā pašnoteikšanās.

Summary

The professional self-determination in the modern educational environment is very important. The opportunities for pupils to choose from the aspect of global society and working environment are closely related not only to the awareness of one's own strengths and the understanding about their applying in different professional fields, but also to the challenge presented by this age, to the understanding and acceptance of needs, integrating into the labour market in the future perspective. In this article the concept *self-determination* is substantiated within the context of career development by using theoretical studies, analysis and evaluation of scientific literature and normative documentation. The aim of the article is to substantiate the concept 'self-determination' within the context of career development. Research methods: theoretical studies, analysis and evaluation of scientific literature and normative documentation.

Professional self-determination develops in cycles in different periods of a human life, therefore that during relatively constant 1950-1980ies ensured foreseeable development of a life cycle, during 1990ies and at the beginning of the 21st century becomes a variable, because the changing conditions of global education and working environment determine that professional self-determination is important for an individual is important at different periods of life for gaining insight into own interests, abilities and needs, suitability for professional environment, professional affiliation or identity and future educational and working environment.

Both in previous and contemporary theoretical research on career development there has been emphasized the necessity for career guidance in order there would be created opportunities for the development of self-determination skills for a lifetime influenced by both types of conditions - inner or personal and external or those of surrounding environment.

The self-determination structure components (self-confidence and self-actualization, ability to defend one's own point of view, self-influence and self-efficiency, taking decisions, independence, self-assessment and adaptation), defined within the process of self-determination and taking decisions on career, in mutual balance and holism influence the development of pupils' career and are the preconditions of a successful career, therefore they shall be taken into account, when developing the career support at schools in order to reduce problems, which could arise within the process of pupils' self-determination and decision taking on career.

The changes are related also to new choices and opportunities, becoming 'the driving force of an individual's self-development, and it brings not only the self-realization opportunities, but also different challenges and threats that require for the change of the aspects of former activities also in the career support system at schools by focusing on knowledge of changes and understanding about their necessity, acceptance and participation in the processes of changes.

In the pupils' career development and career support system at educational establishments there shall be taken into account the principles of professional self-determination, which, in mutual balance and holism, help to develop competences that

ensure purposeful and alternative decision taking on career in conformity with the opportunities in the changing environment.

In the educational sphere in Latvia at present there has been actualized the issue on both the development of competence approach based curriculum and the possibilities to ensure career development support at educational establishments, which would be centred on pupils and facilitation of their self-determination under the changing conditions of educational environment and labour market.

In 2016 in municipalities there was commenced the development of a career support model, which might improve the accessibility of career support for young people at comprehensive and vocational education institutions and which is one of the goals of European Social Fund 2014-2020 Operational Programme *Growth and Employment* or the result to be achieved in the educational environment. In order to ensure the local labour force in the educational and working environment, it is topical, when assessing the existing resources, their potential and weaknesses, as well as the developmental opportunities and challenges of sustainable society, to implement the conception of a local scale career support system, which would provide long-term return and, as a result of the implementation of which, there would be facilitated the professional self-determination of young people.

Literatūra References

- Havighurst, R.J. (1964). *Youth in Exploration and Man Emergent*. American Counseling Association.
- Holland, J.L. (1997). *Making Vocational Choices*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources, Inc.
- Holland, J.L., Daiger, D. C., & Power, P. G. (1980). *My Vocational Situation*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Fullan, M. (2006). *Change theory: A Force for School Improvement*. Victoria: Centre for Strategic Education.
- Izzo, M. & Lamb, M. P. (2002). *Self-Determination and Career Development: Skills for Successful Transitions to Postsecondary Education and Employment*. National Center for the Study of Postsecondary Educational Supports: A Rehabilitation Research & Training Center. Retrieved from <http://jennyhatchjusticeproject.org/node/98>
- Katane, I. (2010). Conceptions of Continuing Education and Further Education Within the Context of Lifelong Education. In Proceedings of the Scientific International Conference *Society. Integration. Education*. 430 – 443. Rēzekne: RA.
- Katane, I. (2007). *Paradigmas Latvijas izglītības vidē mūsdienās*. Monogrāfisko pētījumu sērija “Izglītības ekoloģija”. Jelgava: LLU TF IMI, 117 lpp. [CD-ROM].
- Katane, I., Baltusite, R. & Katans, E. (2016). Programming engineer professional development and career growth in multi-dimensional view. In Proceedings of the International Scientific Conference *Engineering for Rural Development*, Vol. 15, 1182-1192. Jelgava: LLU TF.
- Katane, I. & Kalniņa, I. (2010). *Skolēnu personības konkurētspējas attīstība neformālās komercizglītības vidē*. Jelgava: LLU, 331 lpp.
- Katane, I. & Katans, E. (2016). Programming Specialist's Professional Development as Lifelong Self-Determination and Self-Organization Process. In Proceedings of the

- International Scientific Conference *Society. Integration. Education*, Vol. 2, 535- 548.
Rēzekne: RA.
- Katane, I., Kristovska, I., Vjaterē, G. & Katans, E. (2015). Evaluation, Support and Promotion of specialists' competitiveness development in Modern Enterprise as Learning Organization. *Discourse and Communication for Sustainable Education*, 6, 50 - 71. Retrieved from <https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/dcse.2015.6.issue-1/dcse-2015-0004/dcse-2015-0004.pdf>
- Kons, I. (1967/2000). *Personības socioloģija*. Rīga: LVU.
- Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam. Latvija 2030. (2010). Rīga: Latvijas Republikas Saeima. Retrieved from http://www.pkc.gov.lv/images/LV2030/Latvija_2030.pdf
- Martin, J., Huber Marshall, L., Maxson, L. & Jerman, P. (1996). *Self-directed IEP*. Sopris West.
- Miķelšone, I. (2008). *Karjeras attīstība cilvēku dzīves ciklos. Karjeras attīstības atbalsts: izglītība, konsultēšana, pakalpojumi*. Jelgava: SIA Jelgavas tipogrāfija.
- Operational Programme *Growth and Employment* (2013). Riga: Ministry of Finance of the Republic of Latvia.
- Orska, R. (2007). *Profesionālās karjeras starta apstākļu izvēle pēc obligātās izglītības ieguves*. Starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājumā *Sabiedrība, Integrācija, Izglītība*. 238-244. Rēzekne: RA.
- Rifkins, Dž. (2004). *Jaunās ekonomikas laikmets*. Rīga: Jumava.
- Savickas, M.L. (2000). Renovating the psychology of careers for the twenty-first century. In Collin, A., Young, R.A. (Eds.). *The future of career*. New York: Cambridge University Press, pp. 53-68.
- Super, D.E. (1957). *The Psychology of Careers*. New York: Harper.
- Šmite, A. (2004). *Izglītības iestādes vadība. Pedagoģis. Organizācija. Pārmaiņas*. 1.daļa. Rīga: RaKa.
- Šmitiņa, A. (2011). *Studentu atbalsta pilnveidošanas iespējas studiju pārtraukšanas samazināšanai Latvijas augstākās izglītības iestādēs*. Promocijas darbs. Rīga: LU.
- Vilkaste, A. (2003). *Skolas ilgtspējīgas attīstības plānošana*. Rīga: RaKa.
- Vondracek, F. W. & Skorikov, V. B. (1997). Leisure, school, and work activity preferences, and their role in vocational identity development. *The Career Development Quarterly*, 45, 221–235.
- Zīds, O. (2003). Pārmaiņu spēki: tēze un antitēze. *Skolotājs*, 4, 27-31.
- Голованова, И. И. (2013). *Саморазвитие и планирование карьеры*. Казань: Казанский университет.
- Головей, Л.А. (2011). Профессиональное самоопределение на пороге взрослости: показатели, факторы, кризисы. В сборнике научных статей *На пороге взросления*. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский Государственный университет, с. 62 - 77. Retrieved from http://psyjournals.ru/files/48300/na_poroge_vzrosleniya_Golovey.pdf
- Дементьев, И.В. (2009). Проблема профессионального самоопределения школьников в современной профориентации: психологический и педагогический аспект. В сборнике *Научные труды Республиканского института высшей школы*. Минск: РИВШ, с. 242–248. Retrieved from <http://elib.bsu.by/handle/123456789/18836>
- Кибакин, С. В. (2002). *Управление процессом педагогической поддержки профессионального самоопределения старшеклассников*. Дис. канд. пед. наук. Москва.
- Климов, Е. А. (1988). *Введение в психологию труда*. Москва: Изд-во Моск. ун-та.

- Климов, Е.А. (2004). *Психология профессионального самоопределения*. Москва: Издательский центр «Академия».
- Олекс, О.А. (2007). Профессиональная ориентация – важнейший элемент государственной кадровой политики. *Народная асвета*, 9, 16-23.
- Улина, С.В. (2005). *Педагогические условия формирования готовности старшеклассников к профессиональному самоопределению*. Дис. канд. пед. наук. Магнитогорск: Магнитогорский Государственный университет.